

KS. JAN DUDZIAK. *Dziesięcina papieska w Polsce średniowiecznej. Studium historyczno-prawne.* Lublin 1974 ss. 290.

Wydana przez Towarzystwo Naukowe KUL w serii Rozpraw Wydziału Teologiczno-Kanonicznego książka ks. J. Dudziaka jest rozprawą, która stanowiła podstawę jego przewodu habilitacyjnego, przeprowadzonego przed kilku laty na Wydziale Prawa Kanonicznego KUL.

Obranie przez autora zagadnienia dziesięciny papieskiej za przedmiot badań i temat rozprawy naukowej posiada pełne uzasadnienie i z tego powodu zasługuje na aprobatę. Wywodząca się ze Starego Testamentu, przyjęta w Kościele najpierw zwyczajowo, a następnie uregulowana przepisami prawnymi dziesięcina, czyli danina, która obejmowała dziesiątą część płodów ziemi bądź dochodów i była świadczona przez wiernych głównie na potrzeby kultu Bożego i utrzymanie duchownych, stanowiła przez szereg wieków — zwłaszcza w okresie średniowiecza — ważne źródło dochodów kościelnych. Była zatem jednym z czynników, które wpływały na rozwój organizacji i działalność Kościoła. Oprócz różnego rodzaju dziesięcin, które przysługiwały biskupom, proboszczom i innym beneficjatom kościelnym, powstała w średniowieczu tzw. dziesięcina papieska. Jej nazwa wywodzi się stąd, że ustanawiali ją papieże i służyła celom przez nich określonym: była przeznaczana przede wszystkim na wyprawy krzyżowe i obronę krajów chrześcijańskich przed zagrożeniem ze strony Turków. Obowiązek świadczenia tej dziesięciny ciążył jedynie na duchownych posiadających beneficja kościelne, a rozciągał się bądź na cały Kościół, bądź na niektóre tylko prowincje kościelne.

Mimo dużego zainteresowania nauki dziejami i rozwojem majątku kościelnego, zwłaszcza zasobów materialnych, jakie znajdowały się w posiadaniu i dyspozycji Stolicy Apostolskiej, dziesięcina papieska nie doczekała się dotychczas obejmujących całość problematyki szczegółowych opracowań. W literaturze naukowej istnieje tylko jedna rozprawa (E. Henniga) poświęcona wprost dziesięcinie papieskiej, obowiązującej w kościelnych prowincjach niemiec-

kich okresu awiniońskiego. Poza tym na temat dziesięciny papieskiej znajdujemy jedynie zwięzłe informacje bądź uwagi w niektórych opracowaniach dotyczących ogólniejszych zagadnień, mianowicie systemu fiskalnego i finansów papieża.

Przypomnienie tych faktów — roli, jaką odgrywała dziesięcina papieska, oraz braku wyczerpujących opracowań naukowych tej instytucji — uwypukla znaczenie i pionierski niejako charakter rozprawy ks. Dudziaka.

Dokumenty papieskie wprowadzające dziesięcinę regulowały wprawdzie zakres i obowiązek świadczenia jednolicie dla całego Kościoła lub określonych prowincji kościelnych, ale realizacja postanowień papieskich w poszczególnych krajach czy nawet prowincjach przebiegała pod wpływem miejscowych warunków w nieco odmienny sposób. Stąd dla właściwego poznania tej instytucji jest rzeczą celową i potrzebną, podejmowanie studiów nad dziesięciną papieską w poszczególnych krajach. Rozprawa ks. Dudziaka prezentuje rezultaty badań zacieśnionych do dziesięciny papieskiej w granicach Polski średniowiecznej.

Autor nie zamierzał jednak przedstawiać dziejów dziesięciny papieskiej w Polsce. Interesowała go dziesięcina przede wszystkim jako instytucja o określonym prawem charakterze, na który — jak wyjaśnia we wprowadzeniu (s. 11) — „składały się takie elementy, jak podmiot zobowiązany do jej świadczenia, przedmiot stanowiący jej treść, forma jej świadczenia, motyw, czyli cel, który ją uzasadniał oraz sankcje karne, które jej zapewniały sprawny przebieg” Zasadniczym więc przedmiotem rozprawy jest struktura prawna dziesięciny papieskiej w Polsce, ukazana w kontekście historycznym, stanowiącym tło niezbędne dla zrozumienia i wyjaśnienia istoty zagadnień prawnych.

Założenia, którymi autor kierował się przy pisaniu rozprawy, jak również jej układ i problematyka są szczegółowo omówione w obszernym wprowadzeniu. W pracy został uw-

zgodniony wyłącznie materiał źródłowy już opublikowany. Czynnikiem, który zdecydował o pominięciu materiałów archiwalnych, było uzasadnione przeświadczenie, że źródła drukowane stanowią wystarczającą podstawę do przedstawienia prawnych aspektów dziesięciny papieskiej.

Rozprawa składa się z 4 rozdziałów, z których każdy jest podzielony na kilka punktów czy części. Poprzedza je krótkie wprowadzenie w problematykę rozdziału, a zamyka ogólne podsumowanie, zawierające najważniejsze ustalenia i wnioski. Z satysfakcją stwierdza się, że układ materiału jest przejrzysty, podziały zaś dobrze dostosowane do problematyki rozprawy.

Rozdział I jest poświęcony początkom dziesięciny papieskiej w Polsce. Autor nie poprzestaje na ustaleniu faktów, na wykazaniu, że duchowieństwo było obciążone różnymi świadczeniami na rzecz Stolicy Apostolskiej, do których z czasem doszła również dziesięcina papieska. Aby w pełni naświetlić genezę tego świadczenia, zajmuje się najpierw warunkami i koncepcjami prawnymi sprzyjającymi powstaniu dziesięciny papieskiej. Przedstawia więc rozwój władzy i działalności biskupów rzymskich, rozbudowę centralnych organów władzy i związanego z tym systemu fiskalnego Stolicy Apostolskiej, zwraca również uwagę na poglądy teologiczno-prawne na własność majątku kościelnego. W konkluzji pierwszej części omawianego rozdziału wyraża autor uzasadnione przekonanie, że u podstaw papieskich zarządzeń dotyczących dziesięciny znajdowały się takie czynniki sprzyjające jej powstaniu, „jak wzrost znaczenia władzy Stolicy Apostolskiej, centralizacja rządów Kościoła, intensywny rozwój systemu finansowego Kurii Rzymskiej oraz teologiczno-prawne poglądy średniowiecza na własność mienia kościelnego, które dawały papieżowi prawo dowolnego dysponowania dochodami beneficjów” (s. 27). Na takim tle przedstawia następnie autor w chronologicznym porządku świadczenia poprzedzające dziesięcinę papieską, które przypadły na koniec w. XII i pierwszą połowę w. XIII. Są nimi świadczenia, które na mocy dyspozycji papieskich obejmowały przeważnie mniejszą, niekiedy zaś większą niż dziesięcina część dochodów beneficjalnych i były przeznaczone na cele wskazane przez papieża. Główny nacisk położony jest na okoliczności, w jakich doszło do prowadzenia tych świadczeń oraz na zakres ich obowiązywa-

nia. Autor stara się też ustalić, czy obejmowały one obszar Polski i jak przebiegała ich realizacja. Sporo miejsca poświęca wykazaniu, że w Polsce została wprowadzona tzw. dziesięcina saladyńska w następstwie legacji kard. Jana Malabranki w 1188 r. (s. 28-36). Informacja o tym pochodzi od Jana Długosza, który pisał prawie 300 lat później. Stąd A. Gottlob zakwestionował jej wiarygodność. Ks. Dudziak polemizując z tym stanowiskiem przytacza szereg racji, które jego zdaniem dowodzą, iż biskupi polscy rzeczywiście zobowiązali się do tego świadczenia. Wydaje się jednak, że nie ma wystarczających podstaw, by uznać to za całkowicie udowodnione, aczkolwiek jest rzeczą bardzo prawdopodobną, że zadaniem legata było uzyskanie funduszy na wyprawę krzyżową i że misja jego przyniosła pozytywny rezultat. Za udowodniony można uważać jedynie sam fakt legacji, natomiast celów i wyników można się tylko domyślać.

Dziesięcinę papieską rozpatruje autor w dwu aspektach, najpierw omawia przepisy prawne, które ją wprowadzały, następnie zaś zajmuje się praktyczną ich realizacją. Szczegółowy przegląd przepisów prawnych dotyczących dziesięciny — z uwzględnieniem okoliczności ich wydania i zakresu obowiązywania — zawiera rozdział II. Oczywiście, uwaga autora zwrócona jest w szczególności na te normy prawne, które obowiązywały w Polsce. Warto zaznaczyć, że przepisy ustanawiające dziesięcinę były wydawane od drugiej połowy XIII w. do czwartego dziesięciolecia w. XV. Za podstawę do uporządkowania norm prawnych przyjmuje autor cel, czyli przeznaczenie dziesięciny. Takie ujęcie materiału źródłowego odpowiada zarazem jego chronologii. Ten właśnie moment jest uwidoczniiony w tytule rozdziału: „Chronologiczny rozwój norm prawnych w sprawie dziesięciny papieskiej ze szczególnym uwzględnieniem Polski” Tytuły zaś dwu części tego rozdziału wskazują na cel dziesięciny. W części pierwszej omawia autor „Dziesięciny przeznaczone na pomoc dla Ziemi Świętej”, w części drugiej — „Dziesięciny na obronę Europy przed zagrożeniem tureckim i na inne potrzeby kościelne” Potrzebami tymi były: obrona państwa kościelnego, zjednoczenie Kościoła, obrona wiary. Ostatnia część rozdziału przedstawia okoliczności, które doprowadziły do zaniku dziesięciny papieskiej.

Realizacja przepisów prawnych o dziesię-

cinie jest przedmiotem rozdziału III. Autor ogranicza tu swoje badania do obszaru Polski. W oparciu o materiał dowodowy, jaki stanowią wykazy i rozliczenia kolektorów papieskich, przedstawia zakres recepcji i przebieg pobierania kolejnych dziesięcin oraz wielkość wpłat z tytułu dziesięciny. Niejednolity pod względem zawartości informacji charakter przekazów źródłowych skłonił autora do omówienia tych zagadnień osobno w odniesieniu do 1. dziesięciny II Soboru Lionńskiego, 2. dziesięciny Soboru Wienneńskiego, 3. dziesięcin powienneńskich. Szczegółowe informacje obejmujące dokładne wykazy wpłat z poszczególnych beneficjów istnieją tylko odnośnie do dziesięciny wienneńskiej. Przedstawiają one dużą wartość nie tylko dla badań nad dziesięciną, ale także nad stanem ówczesnej organizacji terytorialnej Kościoła w Polsce, zwłaszcza sieci parafialnej. Analiza materiału źródłowego pozwoliła autorowi na wyprowadzenie wniosków co do przebiegu i wielkości wpłat dziesięciny papieskiej w Polsce. Ich udokumentowanie, poprawność i słuszność nie budzą zastrzeżeń.

Ostatni, IV rozdział rozprawy ukazuje dziesięcinę papieską jako instytucję prawną. Przedmiotem badań i ustaleń autora jest struktura prawna dziesięciny. Składają się na nią: 1. podmiot i przedmiot dziesięciny, 2. miejsce, czas i moneta wpłat dziesięcinnych, 3. sankcje karne za niewypełnienie obowiązków dziesięcinnych. Omówieniu tych zagadnień poświęcone są kolejne części rozdziału. Przede wszystkim chodziło autorowi o ustalenie, kto był zobowiązany do płacenia tej daniny i co brano za podstawę przy określaniu jej wysokości w konkretnych sytuacjach. Obowiązek płacenia tej daniny obejmował w zasadzie wszystkich beneficjantów i wszystkie dochody beneficjalne. Podstawę ustalenia wysokości dziesięciny stanowiły jednak nie faktyczne dochody z beneficjum, lecz dochody czyste, tzn. pozostałe po zaspokojeniu potrzeb i pokryciu wydatków. W części drugiej rozdziału obejmującej elementy formalne, jak miejsce, czas i moneta, dość szczegółowo omawia autor instytucję kolektorów papieskich, którzy z upoważnienia Stolicy Apostolskiej zajmowali się poborem dziesięciny. Wydaje się, iż należało to uwidocznic również w samym tytule. Z ustalonego bowiem przez autora tytułu nie wynika wyraźnie, iż można tu znaleźć ciekawe i potrzebne informacje o poborcach dziesięcin.

W zakończeniu rozprawy podejmuje autor próbę ustalenia realnej wartości wpłat duchowieństwa polskiego z tytułu dziesięciny papieskiej. Znajdujemy tu zarówno ogólną sumę wpłat oraz ich przeciętną przypadającą na poszczególne lata, jak też przykładowo podaną realną wartość, czyli siłę nabywczą zebranych pieniędzy w świetle ówczesnych cen. Znaczenie dziesięciny polega jednak, zdaniem autora, nie tylko na zgromadzeniu określonych funduszy na cele ogólnokościelne. Dziesięcina przyczyniła się do utrwalenia pewnych wartości religijno-moralnych, jak poczucie współodpowiedzialności za sprawę całego Kościoła, ożywiła kontakty handlowe i kulturalne.

Rozprawę zamykają objaśnienia skrótów stosowanych w przypisach, bibliografia obejmująca źródła i opracowania wykorzystane przez autora, obszernie streszczenie w języku niemieckim oraz sporządzony przez J. Styka indeks osobowy.

Rozprawa ks. Dudziaka jest opracowana starannie i poprawnie zarówno pod względem merytorycznym, jak i formalnym. Daje ona pełny i przejrzysty obraz świadczeń, jakie duchowieństwo polskie dawało w średniowieczu z tytułu dziesięciny papieskiej. Ukazuje genezę, podstawy prawne, realizację oraz istotne elementy tej daniny kościelnej. Autor zdobył gruntowną znajomość przedmiotu badań oraz potrafił ją należycie wykorzystać. Na podkreślenie zasługuje dobre uporządkowanie i wyczerpująca analiza materiału źródłowego. Wnioski są z reguły dobrze wyważone i uzasadnione. Bardzo pożyteczne dla czytelnika są zwięzłe podsumowania poszczególnych zagadnień w rozdziałach i ich częściach. Ułatwiają one zrozumienie i utrwalenie wyników uzyskanych drogą szczegółowej analizy.

Staranności opracowania nie towarzyszyła, niestety, równie staranna korekta druku. Wskutek jej niedopatrzienia znajduje się w książce sporo — drobnych przeważnie — pomyłek drukarskich. Do bardziej przykrych należy przedstawienie niektórych wierszy na s. 230 n. i 238 n. Pierwsze 3 wiersze s. 231 stanowią zakończenie części drugiej i powinny znajdować się na s. 230 przed tytułem części trzeciej, natomiast pierwsze 3 wiersze s. 238 należą do s. 239 jako w. 4-6. Z tych samych chyba powodów dowiadujemy się najpierw, że grzywna używana na Mazowszu i Kujawach obejmowała 36 groszy (s. 226),

następnie zaś, że 30 groszy (s. 230). Prawdziwa jest informacja druga. Na s. 84 wśród prowincji niemieckich wymieniono Triest, tymczasem chodzi tu zapewne o Trewir (Trier). Szkoda, że na pomyłki te nie zwrócono również uwagi przy sporządzaniu załączonej do pracy erraty.

Kończąc omawianie rozprawy ks. Dudziaka należy stwierdzić, iż stanowi ona poważne osią-

nięcie naukowe i jest cenną pozycją literatury kanonistycznej, przydatną nie tylko dla kanonistów zajmujących się historią instytucji prawnych, ale także dla badaczy historii Kościoła i historii Polski.

KS. PIOTR HEMPEREK